

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брехуненко В. Взаємини козацьких спільнот Східної Європи: горизонти впливу. // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2000. – Вип.1. – С. 31–46.
2. Брехуненко В. Стосунки українського козацтва з Доном у XVI – середині XVII ст. – Київ; Запоріжжя, 1998. – 336 с.
3. Куц О. Ю. Донское казачество
4. Мининков Н. А. Донское казачество в эпоху позднего средневековья. – Ростов-на-Дону, 1998. – 468 с.
5. Російський державний архів давніх актів (далі РДАДА). – Ф. 89. – 1632 № 3. – 432 арк.
6. РГАДА. – Ф. 89. – 1632 № 4. – 59 арк.
7. РГАДА. – Розрядний приказ. – Білгородський стіл. – Стб. 168. – 364 арк.
8. РГАДА. – Ф. 89. – 1622 № 1. – 344 арк.
9. РГАДА. – Ф. 89.- 1624 № 2. – 152 арк.

В.А. Брехуненко ДОНСКИЕ КАЗАКИ ИЗ БАРА

Исследуется соучастие выходцев из Бара в пополнении рядов донского казачества в первой половине XVII века. Рассмотрены миграционные процессы между Запорожьем и Доном, а также проблема переселения запорожцев на Дон в контексте истории Степной Границы Европы.

Ключевые слова: Бар украинские казаки, донские казаки, Степная Граница.

V.A. Brehunenko DONSKI KOZAKS IN BAR

The article examines the participation of the Bar citizens in the formation of the Don Cossack. The problem of the migration between Zaporizhzhia and Don in the context of the European Steppe Frontier are investigated.

Keywords: Bar, Ukrainian Cossacks, Don Cossacks, Steppe Frontier

УДК 352.071: 94 (477.43/.44)

С.Д. Гальчак, Н.П. Гальчак

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ В ДОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті висвітлюються історичні аспекти становлення й розвитку місцевого самоврядування у Східному Поділлі в дорадянський період.

Ключові слова: місьцеве самоврядування, історичні аспекти, дорадянський період, Східне Поділля, самоврядні інститути.

Місцева влада, безперечно, – така ж важлива складова суспільного організму, як і державна. Їх гармонійне поєднання та функціонування служить запорукою успішного розвитку власне держави, усіх без винятку її регіонів.

За класичним визначенням, місцева влада – це вид публічної влади, яка реалізується від імені суб'єктів, що функціонують у межах певних адміністративно-територіальних одиниць. Від державної влади відрізняється рядом ознак:

а) якщо державна влада поширюється на всіх членів суспільства, то місцева влада – лише на певну її частину;

б) державна влада може розв'язувати проблеми загальнодоступного характеру, місцева влада – лише локальні;

в) державна влада є суверенною, місцева влада – має підзаконний характер і діє у порядку та межах, установлених верховною владою.

У незалежній Україні склалися дві системи місцевої влади: система органів виконавчої влади, що представлена місцевими державними адміністраціями, та система місцевого самоврядування як публічна влада територіальних громад і сформованих ними муніципальних органів.

Щодо юридичної природи, специфічних ознак, функцій і повноважень, то це різні системи.

За тим же класичним визначенням, місьцеве самоврядування виступає політико-правовим інститутом народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях шляхом самоорганізації певної території за

.....
згодою і сприянням держави. При цьому територіальні громади є природними корпораціями місцевих жителів, котрі здійснюють самоврядування безпосередньо або через місцеві самоврядні органи, існують на принципах самоорганізації та не підпорядковані ієрархічно іншим суб'єктам влади; діяльність територіальних громад відповідає концепції дуалізму функцій і повноважень місцевого самоврядування (має недержавну політико-правову природу, є елементом громадянського суспільства).

У сучасній Україні засади місцевого самоврядування ще не зовсім відповідають принципам, закладеним у Європейській хартії місцевого самоврядування. Фактично є місце ряд порушень його функцій. Зокрема, загострилися стосунки між самоправними органами та органами виконавчої влади. Останні повсюдно втручаються в здійснення самоврядних повноважень. Цьому сприяють відсутність чіткого визначення статусу комунальної власності, численні невирішені проблеми житлово-комунального господарства, малонаповнюваність місцевих бюджетів. Тому назріла необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи, передачі державою значної частини повноважень і ресурсів на місця – територіальним громадам.

Це зумовлює актуальність наукового дослідження питань, які стосуються місцевого самоврядування. Тим більше, що далеко не всі його аспекти висвітлені належним чином як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівні.

Фактично певна увага до нього проявлена лише останнім часом. Так, історію магдебурзького права на Вінниччині, яким майже п'ять століть користувалися місцеві міщани, спробував проаналізувати вінницький науковець І.П. Мельничук, [1] діяльність цехових громад у XVII – XVIII ст. в адміністративному центрі Поділля – професор М.Б. Петров (м. Кам'янець-Подільський) [2]. Старший викладач Хмельницького інституту соціальних технологій Н.І. Стрельбіцька зосередила увагу на діяльності міських дум та управ, інших органів самоврядування Київщини, Волині й Поділля, формах і методах по забезпеченню соціального захисту населення, в першу чергу – бідноти [3]. Соціальна робота в діяльності органів міського самоврядування стала предметом наукового пошуку киянина Ф.Я. Ступака... [4].

Висвітлити історичні аспекти становлення й розвитку місцевого самоврядування на теренах Східного Поділля в дорядянський період ставить за мету автор даного дослідження.

Міське самоврядування має давню історію становлення й розвитку. Ще древні слов'яни, котрі на теренах Поділля відомі під цією назвою з III – V ст. н. е., усі найважливіші питання громадського життя, як і їхні предки протослов'яни, вирішували на народних зборах – всією общиною. За словами візантійського історика Прокопія Кесарійського, слов'яни «здавна живуть у народоправстві (демократії), і тому у них щастя і нещастя вважаються справою спільною».

Подальшого розвитку колективне вирішення назрілих проблем набуло в період існування Київської Русі – першої східнослов'янської держави, до складу якої входили й землі Поділля. Найважливіші питання державної ваги вирішувалися на княжих з'їздах (немах). Практикувалися (особливо в Києві, Новгороді, Пскові) і народні віче (збори), на яких простолюди нерідко обирали князів, затверджував договори з ними. Органом місцевого самоврядування на селі в ті часи була верв – спершу родова, а згодом і територіальна сільська громада. Члени верви мали спільну власність на землю та сільськогосподарські угіддя, були зв'язані круговою порукою і несли взаємну відповідальність за вчинені злочини та сплату данини.

Крім Київської Русі, в часи Середньовіччя міське самоврядування зародилося і в деяких інших державах Європи, розвивалося як форма громадського самоврядування. Класичної форми набуло в європейських містах, де з XIII століття (на той час Київська Русь через навалу монголо-татарських орд припинила своє існування) здійснювалося у вигляді магдебурзького права – таку назву отримали кодифіковані в тому ж XIII ст. норми звичаєвого права і судових правил німецького міста Магдебурга. За цим правом місто звільнялося від управління й суду феодала (власника), отримувало самоврядування і власне судочинство. Магдебурзьке право визначало порядок виборів і функцій бургомістра, магістрату, суддів і судових радників, регулювало діяльність купецьких гільдій і ремісничих цехів, торгівлю, опікунство, успадкування та інші міські справи. Міста-магдебурії забезпечували й захист від ворогів: городяни повинні були будувати укріплення, споруджувати замки й фортеці, виставляти вартових.

Протягом XIII – XVIII ст. магдебурзьке право поширилося на всю Західну Європу, а також Польщу та Литву, звідти потрапило на територію України. Вже в XIV ст. його дістали міста Галичини, Волині, а також Поділля.

На Вінниччині у 1448 році першим цього права удостоїлось місто Хмільник [5].

У XVI ст. королівські грамоти на самоврядування отримали ще 19 міст Поділля, що адміністративно-територіально входили тоді до складу Подільського та Брацлавського воєводств Речі Посполитої, зокрема, Бар [6] (з 1538 – 1540 рр.), Ялтушків (з 1548 р.), Уланів (з 1552 р.), Шаргород (з 1588 р.) [7] (Подільське воєводство), Брацлав [8] (з 1564 р.), Літин [9] (з 1578 р.), Немирів [10] (з 1581 р.) (Брацлавське воєводство) та ін. В наступному столітті зазначеними привілеями стали користуватися Копайгород [11] (з 1624 р.), Вінниця [12] (з 1640 р.), у XVIII ст. – Гайсин, Гранів, Кіблич (з 1744 р.), Тульчин [13] (з 1787 р.).

Були міста, яким воно поновлювалося кілька разів. Так, відомий подільський історик В. Д. Отамановський висловлює припущення, що в 1640 р., коли король Польщі Владислав IV жалував Вінниці грамоту на магдебурію, то це було відновленням тих прав, які міщани мали до 1580 р., коли згорів міський замок, а з ним і всі документи. За іншою версією, ці права відібрав свого часу вінницький староста В. Калиновський, котрий правив у місті в 1604 – 1613 рр. [14]. Ще один авторитетний історик В. Б. Антонович наводить зовсім іншу дату жалуваної грамоти для Вінниці – 1630 р. [15].

Слід відмітити, що в Західній Європі магдебурзьке право виникає як закономірний, внутрішньо обумовлений етап розвитку міста. У більшості же міст та містечок Поділля, в т. ч. Вінниччини незначних поселеннях на межі з Диким Полем, яким зміцнити в економічному й правовому розумінні перешкоджали незліченні набіги татар, – воно надавалося здебільшого штучно з певною метою та за певних умов. Різноманітні пільги, звільнення на кілька років від податків, запровадження ярмарків, введення окремого судочинства для міщан – усе це мало викликати заселення й зростання міст. У деяких випадках саме колонізація була основною умовою пожалувань [16].

Норми магдебурзького права стосувалися міщан – одного із суспільних станів в Україні, що складався з різних верств міського населення – ремісників, дрібних торговців, дрібних домовласників тощо. Від часів Київської Русі до останньої чверті XVIII століття усіх міських жителів називали «посадськими людьми». За київської доби міщани («люди гродські») не були верствою, оформленою у правовому відношенні, проте в соціально-економічному плані їх було досить чітко диференційовано: верхівка («нарочиті мужі», «старці градські»), середній прошарок («купці»), незаможні («чадь», «плоть»). На українських землях, що в XIV – XVIII століттях перебували під владою Литви і Польщі, міщанами визнавалися жителі міст і містечок, котрі займалися ремеслом, дрібною торгівлею, сільським господарством [17]. Саме на їх плечах лежав розвиток ремесел, промислів, торгівлі, врешті – благополуччя міст, надходження в казну власників міст-магдебурій – великих литовських князів, польських королів, крупних магнатів.

На Поділлі міщани керувалися магдебурзьким правом майже п'ять століть. Проте, як вказують архівні джерела, самоврядування, тобто судова, військова та господарська автономія, було під силу лише тим містам, де міська громада досягала певного рівня самосвідомості та згуртованості. У боротьбі за автономію городянам часто доводилося витримувати нелегку політичну та економічну боротьбу з власниками міста або ж поставленими від влади старостами та війтами [18].

Загалом прагнення до незалежності коштувало дуже недешево. Адже міщанські громади, навіть при наявності магдебурзького права, продовжували обкладатися королем або місцевою знаттю цілим рядом повинностей. Для прикладу, міська громада Вінниці зобов'язувалася сплатити королівському старості Яну Ордовольському грошовий податок (чинш) з кожного дому по 10 грошів на рік, крамарі – по 7 злотих і 15 грошів, цехові – по 3 злотих, а ті, що мешкали у найманих будинках, – по 1 злотому. Ще 7 років належало платити «воловщину» – від кожних 10 волів 1 вола. Крім того, від кожного дому мало надходити також по півмірки вівса [19].

Таким чином, жителям міст України і краю, яким надавалося магдебурзьке право, доводилося фактично викупляти в держави, а також у місцевої знаті свої права та привілеї, котрі чи не повністю втрачались у час чергових суспільно-політичних катаклізмів, як, наприклад, за доби «Руїни» (XVII ст.). В такому разі містечка або сходили з історичної арени, або ж перетворювалися шляхтою та царизмом на кріпосні села.

У країнах Європи магдебурзьке право паралельно розвивалось у межах професійних асоціацій (цехи, купецькі гільдії, союзи підмайстрів у Вестфалії, Майнці, Любеку, Фрайбурзі), університетського самоврядування (студентські братства, факультети «вільних мистецтв», «нації-земляцтва» у Празі, Кельні, Франкфурті, Ерфурті). Особливим було магдебурзьке право в межах церкви (релігійні, монастирські, парафіяльні братства); воно являло собою наддержавну та автономну організацію [20].

У силу значно меншої захищеності від свавілля власників, невисокого економічно-соціального розвитку міст, руйнівних, спустошуючих татарських набігів на них «паралелізм» магдебурзького права в згаданих вище формах на Поділлі не спостерігався.

Ідеї та практика місцевого самоврядування знайшли також широке втілення в інститутах козацької демократії в період існування Запорізької Січі – української військово-політичної організації, автономного утворення у межах Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини, Кримського ханства, Росії.

Запорізька Січ сформувалася на добровільних засадах з чоловіків незалежно від національності за умови православного визначення, знання української мови та після випробувального терміну. Запорізька Січ поділялася на січових (безшлюбних) та сімейних козаків. У XVIII ст. з'явився також поділ на військових товаришів, зобов'язаних відбувати військову повинність, і посполитих, що сплачували податки до скарбниці. Запорізька Січ в організаційному відношенні в мирний час поділялася на 38 куренів на чолі з вибраними курінними отаманами. Під час воєнних операцій – організовувалася в полки [21] (як відомо, в різний час такі полки існували й на території Вінниччини: Брацлавський, Кальницький, Вінницький, Ладизинський, Могилівський, Чечельницький).

Найвищим органом влади була військова рада, що збиралася регулярно тричі на рік (1 січня, на Великдень, 1 жовтня) і за бажанням запорожців. У XVIII столітті регулярні військові ради відбувалися лише 1 січня. На раді вирішувалися найважливіші питання – вибору кошового отамана та військової старшини і розподілу земель, війни та миру, воєнних походів, покарання злочинців. Кошовий отаман і військова старшина звітували на раді за річну діяльність. Землі розподілялися на основі жеребу на один рік – між куренями, старшиною, духівництвом та сімейним козацтвом. Існували ради кошового отамана, а також паланкові збори, що вирішували переважно господарські справи сімейного козацтва.

На чолі Запорізької Січі стояв кошовий отаман, який мав великі повноваження і владу. Втім, важливі справи кошовий вирішував, тільки збираючи військову раду.

До військової старшини належали: військовий суддя (заступник кошового), військовий писар, військовий осавул. Військовий суддя займався кримінальними та цивільними справами, виконував роль скарбника та начальника артилерії. Військовий писар вів документацію Запорізької Січі, облік прибутків та витрат. Військовий осавул здійснював нагляд за громадським порядком, відповідав за виконання судових вироків, виконував інтендантську роботу, контролював питання охорони іноземних послів та купців, керував військовою розвідкою.

Рангом нижче були військові службовці – довбиш, пушкар, толмач, кантаржей, шафар, канцеляристи, шкільні отамани, булавничий, бунчужний, хорунжий. Місцевий щабель влади займали громадські отамани.

Запорізька Січ територіально поділялася на паланки – області з власним самоврядуванням. До 1768 р. їх було 5, згодом – 8, у 1770-х рр. – близько 10. Щорічно на основі жеребу землі паланок отримували ті чи інші курені. Управління паланками здійснювала паланкова старшина. Її обирали під час військової ради на один рік, з 50-х рр. XVIII ст. паланкову старшину призначав Кіш Запорізької Січі [22].

Система козацької демократії функціонувала доки існувала сама Запорізька Січ.

Також окремою сторінкою є практика місцевого самоврядування під час перебування України у складі Російської імперії. Тоді правові норми та інститути влади, що діяли в імперській Росії, поширено на новоприєднані українські території.

Спершу це було станове самоврядування, яке стосувалося лише окремих категорій (станів) населення. На підставі Жалуваної грамоти дворянству від 1785 року в імперії почали виникати дворянські зібрання – органи дворянського станового самоврядування. Згаданий документ вміщував перелік свобод, що надавались даній категорії населення, проголошував його право на самоврядування, створення корпоративних установ тощо. 1793 року грамота була

поширена на українську шляхту та козацьку старшину. Повсюдно дворянські зібрання уособлювали владу дворянства на місцях.

Загалом існували губернські та повітові дворянські зібрання, до складу яких входили спадкові дворяни (не молодші 25-и років), що відповідали майновому, освітньому та службовому цензам. Вони вирішували дворянські та місцеві питання (збирали гроші на місцеві потреби, подавали скарги до Сенату або імператорові, займалися опікою дворян-сиріт, вдів та ін.), звіряли родовідну книгу, виключали з неї осіб, котрі зганьбили себе, обирали губернських та повітових предводителів дворянства, справників та інших станових посадових осіб тощо [23]. Збережені архівні документи повідують, що діяльність предводителів дворянства Бершадського, Вінницького, Липовецького, Літинського, Могилів-Подільського повітів [24] у першу чергу спрямовувалась на охорону станових привілеїв дворянства, зміцнення самодержавства.

У тому ж 1785 році російською імператрицею Катериною II був виданий ще один важливий документ – Жалувана грамота про права і вигоди містам. Нею передбачалося створення міщанських управ – органів станового міщанського управління в містах та містечках. Такі органи склалися зі старост та членів, яких обирали уповноважені від громади міщан на сходах. Міщанські управи здійснювали прийом до місцевого стану або виключали з його складу, розподіляли податки і побори, видавали різні свідоцтва. Керували управами найбільш заможні представники міщанства, які весь тягар податків і повинності перекладали на міську бідноту. Створення та діяльність міщанських управ контролювалися царською адміністрацією.

На основі того ж документа (Жалуваної грамоти про права і вигоди містам) в імперії на засадах станового представництва запроваджувалися міські думи – розпорядчі органи міського самоврядування. Міське населення тоді поділялося на шість розрядів, кожний з яких посилав депутатів до міського зібрання. Із членів зібрання обиралася загальна міська дума, яка збиралася раз на три роки. Очолював її міський голова. Загальна міська дума обирала з свого складу постійно діючий виконавчий орган – шестигласну думу, котра складалася з 6-и осіб кожного розряду міського населення. Її теж очолював міський голова [25].

З 1793 р. міські думи функціонували в Барі, Вінниці, Гайсині, Липовці, Літині, Могилеві-Подільському, Ольгополі, Сальниці, Хмільнику [26]. Їхня компетенція обмежувалася справами міського комунального господарства, збиранням податків та утримання міської поліції, шкіл, лікарень, деякими іншими питаннями.

З того ж року по 1861 рік у Брацлаві, Вінниці, Гайсині, Літині, Могилеві-Подільському [27] функціонували городові магістрати. Вони виконували судові, адміністративно-поліцейські та податкові функції. У першій половині XIX століття (з 1838 р.) городові магістрати стають переважно судовими установами для купців, ремісників та міщан.

До 1902 р. в імперії існували ремісничі управи. Підпорядковувались вони Міністерству внутрішніх справ, являли собою орган ремісничого станового самоуправління. Займалися проведенням іспитів та видачею свідоцтв на звання майстра і підмайстра, затверджували на посадах цехових старшин, відали прийомом у члени ремісничих цехів та виключенням із них, стягненням штрафів за порушення цехових правил, розглядом конфліктів між майстрами та замовниками, збором цехових податків [28].

Після відміни кріпосного права назріла необхідність запровадження певних норм самоврядування на селі. Згідно з положенням від 19 лютого 1861 р. в Російській імперії було створено волосні правління, як адміністративні органи селянського управління. Склались із волосного старшини, сільських старост, збирачів податків, одного-двох засідателів і волосного писаря. Волосні правління займалися реалізацією кошторису, затвердженого волосним сходом, розверстували і стягували податки з селян, наглядали за відбуванням натуральних повинностей тощо. В квітні 1917 р. волосні правління були перейменовані у волосні виконавчі комітети, які в листопаді того ж року стали називатися волосними земськими управами. На території Вінниччини діяли в Бердичівському [29], Брацлавському [30], Вінницькому [31], Гайсинському [32], Липовецькому [33], Літинському [34], Могилів-Подільському [35], Ново-Ушицькому [36], Ольгопільському [37], Ямпільському повітах [38].

З 1864 року царатом розпочато земську реформу. Проведено її в Російській імперії, зокрема, в Україні, в 60 – 70-х рр. XIX ст. з метою пристосувати самодержавницький лад до потреб капіталістичного розвитку шляхом створення місцевого (земського) самоврядування. Органи земського самоврядування було запроваджено в 1865 – 1870 рр. у 6-ти лівобережних і південних українських губерніях (Харківській, Полтавській, Чернігівській, Херсонській,

Катеринославській і Таврійській). На території Правобережної України – у Київській, Подільській і Волинській губерніях, де переважна більшість поміщиків належала до польської національності й брала участь у національно-визвольному русі, земські установи було запроваджено пізніше. Причому прийняті нормативні акти помітно обмежували права польської шляхти на користь російських поміщиків [39].

У Подільській губернії земські установи на основі «Положення про управління земським господарством в дев'яти західних губерніях» від 2 квітня 1903 р. були введені в 1904 році. Створений губернський виконавчий земський орган називався губернською управою у справах земського господарства.

Остаточні земські реформи були поширені на Подільську губернію указом Сенату від 14 березня 1911 р. Як виборні органи місцевого самоврядування повітові земські управи тоді були створені в Брацлаві [40], Вінниці [41], Гайсині [42], Липовці [43], Літині [44], Ольгополі [45]. Вони відали будівництвом шосейних доріг, мостів, утриманням лікарень, шкіл, організацією страхування майна, допомогою потерпілим від стихійного лиха, піклувались розвитком місцевої промисловості, торгівлі, ремесел. Зусиллями Вінницької повітової земської управи здійснювалося будівництво Пироговської лікарні.

Капіталізація суспільства зумовила проведення міських реформ (юридично вони були оформлені Міськими положеннями 1870 і 1892 рр.). Прийняті документи загальнодержавного значення утворили зовсім нову за своїм характером і завданням систему управління містами Російської імперії. Так, міська реформа 1870 р. замість станового представництва встановила обрання строком на 4 роки гласних (членів) міських дум на основі майнового цензу. Сама кількість гласних у міській думі залежала від чисельності населення міста. У виборах мали право брати участь міські жителі будь-якого стану, котрі досягли 25-річного віку, володіли нерухомістю, зокрема промисловими або торговельними підприємствами, займалися промислами або дрібною торгівлею і сплачували міські податки. Не допускалися до виборів особи засуджені, звільнені з посади, ті, що перебували під слідством, позбавлені духовного сану тощо. Виборці поділялися на 3 курії (великі, середні та дрібні платники податку). Кожна з них обирала третину гласних міської думи. Встановлений порядок забезпечував перевагу в складі дум представників заможних верств, оскільки перші 2 курії мали 2/3 гласних, становили при цьому лише близько 14% від загальної кількості виборців. Відтепер до компетенції міських дум входило обрання виборних посадових осіб, встановлення міських зборів (із нерухомості, документів на право торгівлі, трактирів, приватних коней, квартир, собак тощо), правил завідування міським майном, надбання міської нерухомості і т. ін. [46].

Тоді ж було запроваджено новий інститут – міську управу – виконавчий орган міського самоврядування, котрий обирався міською думою з її членів терміном на чотири роки. Організаційно міська управа складалася з вибраного голови та певної кількості членів (залежно від кількості населення у місті), половина складу яких повинна була поновлюватися через кожні 2 роки. Міський голова очолював думу і міську управу, координуючи в такий спосіб їхню діяльність. Голови управ губернських міст затверджувалися міністром внутрішніх справ, інших міст – губернатором. Міський голова міг призупинити виконання рішення міської управи, а розбіжності між рішеннями думи та міської управи узгоджував губернатор. Управа мала постійну канцелярію, яка поділялася на ряд відділів, що відповідали за окремі функції міського самоврядування; при канцелярії створювалися постійні й тимчасові виконавчі комісії.

Діяльність органів місцевого самоврядування перебувала під наглядом губернаторів і міністерства внутрішніх справ. З цією метою згідно з Міськими положеннями були створені губернські з міських справ присутствія під головуванням губернатора, які розглядали скарги на міські органи самоврядування. Особовий склад міської управи вважався таким, що перебуває на державній службі [47].

Докорінних змін зазнали функції органів самоврядування. Якщо раніше їх завдання, в основному, зводилося до збирання податків, виконання різного роду повинностей, надання коштів урядовим установам, то тепер на перший план виступали суто муніципальні питання. Уряд цілковито звільняв себе від турбот, пов'язаних з управлінням міським господарством, повністю перекинувши їх на органи громадського самоврядування. В руках останніх поступово зосередилася вся низка питань міського життя (благоустрій, забезпечення санітарного стану міст, розвиток транспортних мереж, місцевої промисловості, торгівлі, народної освіти, медичного забезпечення, соціальної допомоги).

Архівні документи свідчать, що у Вінниці органами місцевого самоврядування утримувались дитячий притулок-ясла, їдальня та чайна для бідних, виділялись кошти на опалення, освітлення, придбання медикаментів міської богодільні.

Крім Вінниці [48], міські управи працювали в Бару [49], Гайсині [50], Могилеві-Подільському [51], в ряді інших міст Поділля.

Ті ж архівні документи повідують про відкриття органами місцевого самоврядування в 1880 – 1909 рр. навчальних закладів у Вінниці, Гайсині, Барі, електрифікацію міст, влаштування та утримання театрів, «кінематографів», будівництво Вінницької міської публічної бібліотеки, міської лікарні, спорудження мосту через річку Південний Буг, влаштування міського водогону.

Інституції станового, земського, міського самоврядування були ліквідовані чи реорганізовані декретами радянської влади.

Отже, місцеве самоврядування на теренах Східного Поділля має древню історію і традиції, які видозмінювались, укоренялися протягом не одного століття. Самоврядні інститути довели свою необхідність і живучість. Важливо, щоб усі найцінніші набутки їх розвитку були враховані під час здійснення адміністративно-територіальної реформи, що сприятиме подальшій демократизації українського суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мельничук І. П. Магдебурзьке право на Вінниччині // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 6. Серія: Історія: Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2003. – С. 122 – 124.
2. Петров М. Б. Соціально-економічний розвиток Кам'янець-Подільського в другій половині XVII – XVIII ст. // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля / Відп. ред. проф. Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – С. 225 – 245.
3. Стрельбіцька Н. І. Діяльність органів міського самоврядування Правобережної України по соціальному захисту інтересів населення (остання чверть XIX – початок XX ст.) // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля / Відп. ред. проф. Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – С. 295 – 308.
4. Ступак Ф. Я. Соціальна робота в діяльності органів міського самоврядування: історичний досвід // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 6. Серія: Історія: Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2003. – С. 18 – 22.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / Голова Головної редколегії Тронько П. Т.; Редколегія тому: Олійник П. Ф. (гол. редколегії), Бабій М. Л., Бовкун В. Д. та ін. – К.: Головна ред. Укр. Рад. Енциклопедії (Інститут історії АН УРСР), 1972. – С. 661.
6. Грушевський М. С. Барське староство: Історичні нариси (XV – XVII ст.). – Львів, 1996. – С. 78.
7. Купчишин М., Мичак А. Шаргородщина: сторінки історії. – К., 2002. – С. 39 – 40.
8. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – С. 482.
9. Там само; – С. 379.
10. Шенк Г. О. Неморів кризь віки: Історико-краєзнавчі нариси. – Вінниця, 2001. – С. 20.
11. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – С. 136.
12. Вінниця: Історичний нарис. – Вінниця, 1964. – С. 49.
13. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. – С. 169.
14. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV – XVII ст. – Вінниця, 1993. – С. 370 – 371.
15. Антонович В. Б. Предисловие. Исследование о городах Юго-Западного края по актам 1438 – 1798 гг. // АЮЗР. – К., 1869. – Ч. V. – Т. 1. – С. 48.
16. Савчук Ю. К. Міська геральдика Поділля. – Вінниця, 1995. – С. 18.
17. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. – Т. 3. – К.: «Укр. енцикл.», 2001. – С. 739.
18. Мельничук І. П. Магдебурзьке право на Вінниччині... – С. 123.
19. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV – XVII ст. – С. 323.
20. Юридична енциклопедія. – Т. 3. – С. 731.
21. Юридична енциклопедія. – Т. 2. – К.: «Укр. енцикл.», 1999. – С. 521.
22. Там само.
23. Там само; – С. 16.
24. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. Д – 837 «Бершадський повітовий предводитель дворянства» (1796), ф. Д – 200 «Вінницький повітовий предводитель дворянства» (1827 – 1916), ф. Д – 611 «Липовецький повітовий предводитель дворянства» (1793), ф. Д – 248 «Літинський повітовий предводитель дворянства» (1888 – 1901), ф. Д – 806 «Могилів-Подільський повітовий предводитель дворянства» (1839 – 1848).

25. Юридична енциклопедія. – Т. 3. – С. 735.
26. ДАВО, ф. Д – 501 «Барська міська дума» (1865 – 1880), ф. Д – 262 «Вінницька міська дума» (1846 – 1920), ф. Д – 392 «Гайсинська міська дума» (1885 – 1906), ф. Д – 516 «Літинська міська дума» (1884 – 1885), ф. Д – 508 Могилів-Подільська міська дума» (1881 – 1903), ф. Д – 266 «Сальницька міська дума» (1869 – 1920), ф. Д – 530 «Хмельницька міська дума» (1869 – 1880).
27. ДАВО, ф. Д – 495 «Брацлавський міський магістрат» (1835 – 1861), ф. Д – 391 «Вінницький міський магістрат» (1796 – 1861), ф. Д – 494 «Гайсинський міський магістрат» (1835 – 1961), ф. Д – 496 «Літинський міський магістрат» (1813 – 1861), ф. Д – 475 «Могилів-Подільський міський магістрат» (1796 – 1862).
28. ДАВО, ф. Д – 599 Брацлавська реміснича управа» (1852), ф. Д – 579 «Ямпільська повітова у справах виборів у Державну думу комісія» (1907).
29. ДАВО, ф. Д – 325 «Котюжинецьке волосне правління» (1863 – 1875), ф. Д – 876 «Свитинецьке волосне правління» (1862 – 1889).
30. ДАВО, ф. Д – 852 «Ганнопільське волосне управління» (1874 – 1909), ф. Д – 336 «Журавлівське волосне правління» (1908 – 1917), ф. Д – 329 «Лучанське волосне правління» (1868 – 1912), ф. Д – 405 «Немирівське волосне правління» (1862 – 1912), ф. Д – 292 «Мурафське волосне правління» (1862 – 1912), ф. Д – 719 «Рубанське волосне правління» (1904 – 1907), ф. Д – 335 «Шпиківське волосне правління» (1865 – 1916).
31. ДАВО, ф. Д – 32 «Вишенське волосне правління» (1862 – 1875), ф. Д – 332 «Гавришівське волосне правління» (1861 – 1918), ф. Д – 229 «Калинівське волосне правління» (1864 – 1912), ф. Д – 833 «Коханівське волосне правління» (1861 – 1876), ф. Д – 812 «Кривошійнецьке волосне правління» (1861 – 1875), ф. Д – 822 «Селищанське волосне правління» (1868 – 1879), ф. Д – 26 «Люлинецьке волосне правління» (1862 – 1917), ф. Д – 24 «Малокутищанське волосне правління» (1862 – 1911), ф. Д – 788 «Мізяківське волосне правління» (1860), ф. Д – 30 «Нападівське волосне правління» (1865 – 1874), ф. Д – 23 «Острожецьке волосне правління» (1874 – 1919), ф. Д – 57 «Піківська волосна управа» (1861 – 1918), ф. Д – 831 «Писарівське волосне правління» (1861 – 1866), ф. Д – 234 «Сосонське волосне правління» (1863 – 1917), ф. Д – 333 «Станіславчицьке волосне правління» (1890 – 1912), ф. Д – 294 «Стрижавське волосне правління» (1862 – 1914), ф. Д – 231 «Супрунівське волосне правління» (1861 – 1886), ф. Д – 289 «Тиврівське волосне правління» (1861 – 1917), ф. Д – 330 «Уладівське волосне правління» (1866 – 1874), ф. Д – 252 «Вінницьке повітове рекрутське присутствіє» (1869 – 1874), ф. Д – 257 «Юзвинське волосне правління» (1861 – 1912), ф. Д – 821 «Якушинецьке волосне правління» (1863 – 1875), ф. Д – 334 «Янівське волосне правління» (1861 – 1882).
32. ДАВО, ф. Д – 813 «Зятківське волосне правління» (1871 – 1875), ф. Д – 184 «Кіблицьке волосне правління» (1861 – 1910), ф. Д – 183 «Кисляцька волосна управа» (1879 – 1919), ф. Д – 718 «Красносільське волосне правління» (1866 – 1890), ф. Д – 815 «Кузьмінецьке волосне правління» (1874), ф. Д – 185 «Кунянське волосне правління» (1887 – 1991), ф. Д – 817 «Митківське волосне правління» (1867), ф. Д – 25 «Нижньокропивнянське волосне правління» (1861 – 1918), ф. Д – 816 «Степанівське волосне правління» (1861 – 1874), ф. Д – 717 «Теплицьке волосне правління» (1904 – 1914), ф. Д – 716 «Тернівське волосне правління» (1864 – 1910).
33. ДАВО, ф. Д – 867 «Андрушівське волосне правління» (1871 – 1916), ф. Д – 720 «Жаданівське волосне правління» (1904 – 1907), ф. Д – 656 «Зозівське волосне правління» (1890), ф. Д – 735 «Кожанське волосне правління» (1873), ф. Д – 764 «Юрківецьке волосне правління» (1904 – 1918).
34. ДАВО, ф. Д – 781 «Терешпільське волосне правління» (1862 – 1863), ф. Д – 85 «Богословська церква с. Хомутиці Вінницького повіту (1796 – 1860).
35. ДАВО, ф. Д – 240 «Березівське волосне правління» (1861 – 1889), ф. Д – 856 «Бронницьке волосне правління» (1912), ф. Д – 35 «Вендичанське волосне правління» (1870 – 1917), ф. Д – 823 «Винозьке волосне правління» (1873), ф. Д – 835 «Котюжанське волосне правління» (1862 – 1905), ф. Д – 855 «Кукавське волосне правління» (1863 – 1912), ф. Д – 296 «Серебрійське волосне правління» (1861 – 1911), ф. Д – 824 «Следзянське волосне правління» (1870 – 1873), ф. Д – 218 «Хоньківське волосне правління» (1861 – 1915), ф. Д – 331 «Шаргородське волосне правління» (1862 – 1888), ф. Д – 297 «Юрковецьке волосне правління» (1861 – 1873), ф. Д – 217 «Яришівське волосне правління» (1861 – 1916).
36. ДАВО, ф. Д – 300 «Хонищівське волосне правління» (1872), ф. Д – 442 «Мурованокуріловецьке волосне правління» (1861 – 1902).
37. ДАВО, ф. Д – 337 «М'ястківське волосне правління» (1873 – 1909).
38. ДАВО, ф. Д – 363 «Великокісницьке волосне правління» (1870 – 1916), ф. Д – 820 «Великорусавське волосне правління» (1864), ф. Д – 212 «Джуринське волосне правління» (1861 – 1871), ф. Д – 818 «Клембівське волосне правління» (1862 – 1904), ф. Д – 819 «Комаргородське волосне правління» (1862 – 1880), ф. Д – 291 «Мовчанське волосне правління» (1873 – 1916), ф. Д – 364 «Пеньківське волосне правління» (1862 – 1917), ф. Д – 775 «Покутинське волосне правління»

- (1862 – 1868), ф. Д – 774 «Рожнятівське волосне правління» (1861 – 1917), ф. Д – 186 «Томашпільське волосне правління» (1862 – 1915), ф. Д – 365 «Ярузьке волосне правління».
39. Юридична енциклопедія. – Т. 2. – С. 607 – 608.
 40. ДАВО, ф. Д – 379 «Брацлавська повітова земська управа» (1912 – 1912).
 41. ДАВО, ф. Д – 255 «Вінницька повітова земська управа» (1901 – 1920).
 42. ДАВО, ф. Д – 384 «Гайсинська повітова земська управа» (1912 – 1919).
 43. ДАВО, ф. Д – 288 «Липовецька повітова земська управа» (1912 – 1920).
 44. ДАВО, ф. Д – 287 «Літинська повітова земська управа» (1917 – 1918).
 45. ДАВО, ф. Д – 357 «Ольгопільська повітова земська управа» (1911 – 1920).
 46. Юридична енциклопедія. – Т. 3. – С. 735 – 736.
 47. Юридична енциклопедія. – Т. 3. – С. 736.
 48. ДАВО, ф. Д – 230 «Вінницька міська управа» (1871 – 1920).
 49. ДАВО, ф. Д – 532 «Барська міська управа» (1888 – 1893).
 50. ДАВО, ф. Д – 286 «Гайсинська міська управа» (1879 – 1920).
 51. ДАВО, ф. Д – 37 «Могилів-Подільська міська управа» (1892 – 1920).

С.Д. Гальчак, Н.П. Гальчак ІСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ВОСТОЧНОМ ПОДОЛЬЕ В ДОСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

В статье раскрываются исторические аспекты становления и развития местного самоуправления в Восточном Подолье в досоветский период.

Ключевые слова: местное самоуправление, исторические аспекты, досоветский период, Восточное Подолье, управленческие институты.

S.D. Galchak, N.P. Galchak HISTORICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN EAST PODILLYA IN PRE-SOVIET PERIOD

The article describes the historical aspects of the formation and development of local self-government in East Podolia in pre-Soviet period.

Keywords: local government, historical aspects, pre-Soviet period, the Eastern Podolia, management institutes.

УДК 94(477.46)

С.А. Васильєв

**УМАНЬ – ІСТОРИЧНЕ МІСТО СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ
(ПОЧАТОК XVII – ПОЧАТОК XX СТ.)**

В історії міста Умань можна виділити кілька етапів. Перехід від одного етапу до іншого відбувався в результаті дії факторів економічного, політичного, військового характеру. Якісно новий рівень генези міста ми спостерігаємо після подій 1768-1769 рр., коли вона набула ознак поступальності та неперервності.

Ключові слова: історія міста, розвиток, етап.

Місто Умань, історію якого на сьогодні виводять від 1616 р., у другій половині XIX – на початку XX ст. було одним із найрозвиненіших у східно-подільському регіоні. Значний рівень соціально-економічного, демографічного та культурно-освітнього розвитку, який мав місце в ті часи, був зумовлений особливостями географічного розташування та попереднім історичним розвитком цього населеного пункту. Крім того, «візитною карткою» міста можна вважати його багату історико-архітектурну спадщину, основні об'єкти якої зосереджені в межах Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань», що функціонує тут із початку 2006 р. Унікальною пам'яткою минулого є уманські підземні ходи, формування яких розпочалося ще в XVII ст. і які ще практично не досліджені.

Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб відобразити особливості соціально-економічного та архітектурно-територіального зростання міста впродовж XVII – початку XX ст. – періоду, коли Умань поступово перетворилася в одне з найрозвинутіших міст Східного Поділля.

Наприкінці XVI ст., після укладання Люблінської унії 1569 р., посилюється польська колонізація на українських землях. Магнати та шляхта різними шляхами (у спадок, шляхом